

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ПОШУК

Олена БАКОВИЧ

аспірантка ЛНАМ

БІЧНІ ПРИСТІННІ ВІВТАРІ ЯК СКЛАДОВІ ПЛАСТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ІНТЕР'ЄРІВ ХРАМІВ БЕРЕЖАНСЬКОГО РАЙОНУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТ.)

Анотація. Розглядаються бічні пристінні вівтарі як складові пластичного оздоблення інтер'єру храму, визначаються їхні художні особливості; аналізуються характерні риси вівтарів, структурне та пластичне вирішення інтер'єрів храмів Бережанського району.

Ключові слова: вівтар, інтер'єр храму, пластичне оздоблення.

Бічні пристінні вівтарі є типовим елементом оформлення інтер'єру храму в другій половині XVIII ст. для Бережанського району. Традиція ставити вівтарі в церквах сформувалася під впливом пристінних і головних римо-католицьких вівтарів, які встановлювали в костелах замість іконостасів. Проте бічні вівтарі церков мають конструктивні та пластичні відмінності, що спричинено місцем їхнього розташування. Такі вівтарі є нижчими, ніж римо-католицькі, та переважно мають меншу кількість ярусів. Адже інтер'єр костелу є більш вертикально спрямованим, а церкви, котрі ми розглядаємо, є переважно дерев'яними, мають значно менші та нижчі інтер'єри. На Бережанщині за кількістю та розташуванням ікон можемо виокремити три типи бічних пристінних вівтарів.

До першого типу можемо зарахувати найлаконічніші за змістом і найпростіші за структурою вівтарі — ті, котрі складаються з однієї великої центральної ікони — парні бічні вівтарі Христа та Богородиці церкви Успіння Пресвятої Богородиці в с. Вербів. Центральна ікона переважно вертикально витягнута й може мати різне обрамлення. Найпоширенішим є обрамлення з фігурним завершенням, яке складається з трьох

дуг — по краях увігнутих, а по центру опуклої. Також і низ ікони може мати увігнутість. Така форма ікони характерна для стилю рококо — вівтарі церкви св. Миколая у с. Надрічне, церкви св. великомучениці Параскеви Сербської в Поручині та Успіння Пресвятої Богородиці у Вербові.

До другого типу зараховано вівтарі, котрі, окрім центральної, мають ікону нижнього ярусу — парні бічні вівтарі св. Миколая Мирлікійського та Вознесіння Христового церкви св. Миколая у Надрічному. У нижньому (цокольному) ярусі розташовують ікону з життєвими сценами чи діяннями святого, що бачимо у вівтарях з Надрічного.

До третього типу належать вівтарі з більшою центральною іконою та меншою іконою другого ярусу, розташованою по вертикальній осі над центральною — парні бічні вівтарі церкви св. великомучениці Параскеви Сербської у с. Поручин, вівтар Ісуса Христа із церкви Івана Богослова у с. Жуків. Форма ікон верхнього ярусу переважно є складною та часто утворена з почергово укладених увігнутих і опуклих дуг.

До цього типу можемо зарахувати парні бічні вівтарі церкви Івана Богослова в с. Жуків, у котрих живопис другого ярусу виконаний безпосередньо на площині вівтаря та не має обрамлення. Це композиція із зображенням Новозавітньої Трійці — Бога Отця, Бога Сина та Бога Духа Святого в оточенні хмар.

Вівтарі третього типу переважно є вищими, ніж двох попередніх.

У більшості вівтарів над центральною іконою або іконою другого ярусу встановлювали глорію. Завершення вівтаря глорією може бути двох варіантів: коли глорія накладається на основу вівтаря, її промені можуть частково виступати за його межі; глорія є ажурною, розташована вище основи вівтаря та сприймається на фоні стіни або на просвіті вікна. У вівтарях, присвячених Богородиці та Христу, глорії можуть бути з їхніми монограмами — вівтарі з Надрічного. За монограмою ми можемо визначити, кому початково присвячувався вівтар. Наприклад, вівтар, котрий зараз присвячений св. Миколаю Мирлікійському (с. Надрічне), спершу був посвячений Богородиці, адже у глорії бачимо Богородичну монограму.

Центром глорії може бути зображення Всевидючого ока

чи скульптурне зображення голуба — символа Духа Святого. У глорії вітваря св. Параскеви Сербської (с. Поручин) є рельєфне зображення голуба в трикутнику. Також рельєфний голуб може бути розташований на овальній площині, оточеній хмарками — завершення північного вітваря церкви св. Івана Богослова (с. Жуків). Від овалу відходять, спарені по два і по три, промені, таким чином утворюючи своєрідну глорію.

Парні вітварі переважно є однаковими за розмірами та структурою, але можуть мати різні завершення — вітварі церкви Івана Богослова (с. Жуків), церкви Успіння Богородиці (с. Вербів).

Розглянемо парні вітварі церкви св. Івана Богослова: за розмірами та структурою вони однакові, але північний завершується зображенням голуба у глорії, а південний — різьбленим вишневим балдахіном, декорованим тороками та китицями, вище є хрест. Під балдахіном намальовані два ангелики, що тримають митру. Ангелик ліворуч тримає єпископський жезл, а той, що праворуч, — хрест. У цьому вітварі була ікона св. Миколая.

У вітварі Серця Христового із церкви Успіння (с. Вербів) завершенням є глорія, розташована на площині вітваря, у парному до нього Богородичному — це вертикально витягнутий стовп, від якого відходять промені. Можемо припустити, що це зображення палаючого стовпа, що є василіанським символом палаючої віри. У церкві Успіння Богородиці є фрагменти іконостаса з Краснопуццанського василіанського монастиря, можливо, вітварі теж перенесені звідти або з іншого василіанського храму (для прикладу, у сусідньому с. Лапшин у другій половині XVIII ст. (час створення вітварів) діяв василіанський монастир).

Характерною рисою вітварів церков Бережанщини є використання символу Всевидючого ока. Він переважно присутній в завершенні вітварів як рельєфне чи скульптурне зображення. Також популярними є рельєфні зображення голуба (символ Св. Духа) у глорії.

Основними декоративними елементами вітварів є рокаїлі у поєднанні з невеличкими квітками. Рокаїль може бути з невеликим полум'ям або й взагалі без нього й часто зустрічається в обрамленнях вітварів і їхніх завершень — с. Вербів. Верти-

кально укладені орнаменти з рокаїлів можуть розташовувати на пілястрах. Також декорують капітелі колон і пілястр. Якщо використовують волюти, то вони сплюснуті в еліпс, що характерно для другої половини XVIII ст.

Відсутність пишного декору у вітварях може підтримуватися стриманим пластичним вирішенням верхньої частини іконостаса храму, як у церкві св. Івана Богослова (с. Жуків) — тут вітварі досить скромно декоровані, різьблені елементи переважно зосереджуються на їхніх завершеннях і на пілястрах, зокрема, на їхніх капітелях.

Для вітварів церков Бережанського району другої половини XVIII ст. характерною рисою є їхня нерозширена програма — у доколі та праворуч і ліворуч немає додаткових ікон.

У вітварях часто використовують картуші, що є характерним пластичним оздобленням для другої половини XVIII ст. Маємо приклад, коли у вітварях є центральна ікона, над якою є ще одна менша, тоді картуш, а завершення у формі глорії — вітварі із с. Поручин. Картуші можуть бути розташованими і над центральною іконою, і під нею. Вони переважно асиметричні й пишно обрамлені рокаїлями. Зустрічаємо приклади вітварів, коли обрамлення центральної ікони плавно переходить у асиметричне обрамлення картуша з рокаїлів — вітвар св. Параскеви. Якщо картуш достатньо великий, то в ньому можуть розташовувати підписи. Картуші, розташовані під центральною іконою, переважно менших розмірів.

Вітварі можуть бути обрамлені справа і зліва пілястрами або колонами, що завершуються капітелями, а боки — фланкувати орнаменти з рокаїлів. Вітварі стилю рококо можуть завершуватися з боків лише колонами чи пілястрами, тоді їхній силует на рівні ікони буде прямолінійним. Якщо є ще скульптура — тоді силует розірваний і асиметричний. Використання пілястрів є характерною рисою для вітварів другої половини XVIII ст. Вони зазвичай обрамлюють вітвар на рівні центральної ікони. У одному вітварі може бути по одній або кілька пілястр з кожного боку; по одній або кілька колон; використано пілястри й колони, які могли мати орнаментально вирізьблені та золочені капітелі. На імпостах колон можуть бути вази,

але такий декор не характерний для Бережанщини. Пілястри також часто декорували вертикальним накладним різьбленим орнаментом з фасадного боку, та із зовнішнього боку.

Використання пілястрів і колон не є обов'язковим у вітварях церков Бережанщини, замість яких вітвар можуть обрамлювати з боків рокаїль з полум'ям і галузками з трояндами — вітварі церкви св. Параскеви (с. Поручин).

Вітварі можуть мати круглу скульптуру, представлену ангеликами або путті, яка є характерною для римо-католицьких вітварів [1, 196]. У верхній частині це переважно голівки ангеліків, часом у оточенні хмар. На рівні центральної ікони — це цілофігурні скульптури. Ангелики могли бути зображені з атрибутами. Величини скульптурних голівок верхнього та центрального ярусів є співмірними між собою. У римо-католицьких вітварях у центральному ярусі часто встановлювали скульптури не лише ангеліків, а й інших святих. У пристінних вітварях церков Бережанщини це були скульптури лише ангеліків і путті.

Зображення ангеліків і путті також зустрічаємо у вигляді рельєфів — вітварі церкви св. Успіння Пресвятої Богородиці (с. Вербів) — на цоколях пілястр. Цікавим є те, що ці рельєфи мають підписи.

У церковних вітварях Бережанщини в цокольному ярусі трапляються живописні зображення, у римо-католицьких це міг бути і живопис, і рельєф, але тематика їхня однакова — житійні сцени або діяння (церква Успіння Пресвятої Діви Марії (1761-1763) у Бучачі [2, 144-145]).

Вітварі в церквах мають меншу кількість круглої скульптури, ніж римо-католицькі. Зустрічаємо вітварі, які взагалі не мають скульптури — вітвар Пресвятої Богородиці та Пресвятої Трійці у церкві св. Івана Богослова (с. Жуків).

Живопис не в усіх вітварях автентичний. Часто ікони були втрачені та замінені на інші. Проте збережені ікони у вітварях відображають характерні риси для іконопису другої половини XVIII ст.: натуралістичність, реалістичність і м'якість у трактуванні тіла та одягу, алегоричність, символічність, експресію образів. “У другій половині XVIII ст. поступово з'являються

елементи нової іконографії, міцнішають реалістичні риси і виразно визначаються впливи тодішнього мистецького стилю рококо” [3, 193]. Ікони вирізняються високою майстерністю виконання. Велика увага у зображенні одягу, зачісок, архітектури та пейзажів приділяється деталям.

Поширеною в українському іконописі стає тема мучеництва, але в децю іншому трактуванні — як “вінець Божої слави”. Біблія в багатьох своїх книгах недвозначно свідчить, що мученики й страждальці одержать у вічності вінці слави, підтвердженням чого є зображення великомучениці Параскеви Сербської в однойменному вітварі (с. Поручин). Цей вітвар та ікона є храмовими. У правій руці свята тримає хрест — символ мучеництва, у лівій пальмову галузку — усталений у мистецтві символ слави. Одягнена вона в пишні шати, які на той час носили світські дами. Шати та тло ікони є рельєфними та золоченими, лише голова та руки виконані як живописні площини. Ікона є коронованою — на голові святої митроподібна корона.

Отже, можемо зробити висновок, що в другій половині XVIII ст. бічні пристінні вітварі в церквах споруджували трьох типів: можуть мати лише одну центральну велику ікону; центральну та цокольну ікону. Також вітварі можуть мати різні завершення. На відміну від римо-католицьких бічних вітварів, їхні завершення є не такими масивними, використовується менше декоративної золоченої різьби та менша кількість або ж і взагалі відсутня кругла скульптура.

Розглянуті вітварі церков Бережанського району є яскравим прикладом стилю рококо. У кожному з розглянутих храмів ми бачимо індивідуальну, особливу й неповторну ідею автора. Вітварі є прикладом того, як майстри творили ансамбль оформлення інтер'єру храму, стилєво поєднуючи вітварі з іконостасом і запрестольною іконою. Маючи збереженими один чи кілька елементів ансамблю інтер'єру, можемо припустити, як виглядали інші складові та який вони мали декор. Вітварі Бережанщини другої половини XVIII ст. мають свої особливості в побудові та оформленні, які вирізняють їх серед пам'яток такого ж типу в інших регіонах.

1. Kościoły i klasztory rzymsko-katolickie dawnego województwa ruskiego. T. 4. — Kraków, 1996. — 465 s. 2. Єп. Бучек М., Сідельник І. Львівська архієпископія латинського обряду. Парафії, костели та каплиці (Івано-Франківська, Тернопільська і Чернівецька обл.): У 2 т. Т.1, ч. 2. — Львів: Друк "Кольорове небо", 2006. — 364 с. 3. Жолтовський П.М. Станковий живопис // Історія українського мистецтва: В 6 т. Т. 3: Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. — К.: Жовтень, 1968. — 440 с.

Annotation

Olena Bakovych. Altars of lateral wall's as components of plastic design interiors of churches Berezhany district (the second half of the XVIII century). Side altars considered as components of the interior of the churches is determined by their artistic features, analyzed the characteristics and features of structure of the altars and plastic solutions.

Key words: altar, gloria, completion, icon, cartouche, framing, pilasters, rocaille, tier.

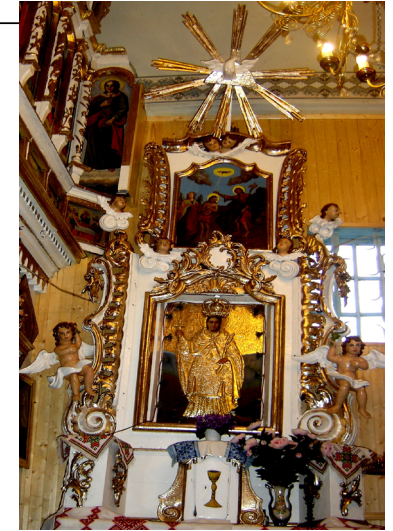
Аннотация

Елена Бакович. Боковые пристенные алтари как составляющие пластического оформления интерьеров храмов Бережанского района (вторая половина XVIII в.). Рассматриваются боковые пристенные алтари, как составляющие пластического убранства интерьера храма; определяются их художественные особенности; анализируются характерные черты алтарей и особенности структурного и пластического решения.

Ключевые слова: алтарь, gloria, завершения, икона, картуш, обрамление, пилястры, рокайль, ярус.

Бічний вітвар Серця Христового.
Церква Успення Пресвятої
Богородиці. Друга пол. XVIII ст.,
с. Вербів, Тернопільська обл.

Бічний вітвар св. великомучениці
Параскеви Сербської.
Церква св. Параскеви Сербської.
Друга пол. XVIII ст.,
с. Поручин, Тернопільська обл.

Завершення вітваря Вознесіння Христового.
Церква св. Миколая. Друга пол. XVIII ст.,
с. Надрічне, Тернопільська обл.